

ISSN 2518-7341

Бібліотечний форум:

історія, теорія і практика

№ 3 (37) 2024

Завітайте на сайт журналу:
<http://www.libraryforum.info>

Бібліотечний форум:

історія, теорія і практика

Науковий, інформаційний щоквартальний журнал

Засновник – фізична особа
Башун Олена Володимирівна
Реєстраційне свідоцтво
КВ № 21735 -11635 Р
від 21.12.2015
Заснований у грудні 2015 року,
м. Київ

Головний редактор
Олена Башун, канд. пед. наук

Звертайтеся до редакції:

вул. Бакинська, б. 37, к. 321,
м. Київ, 04086
067-625-36-52, 066-840-97-83
e-mail: olenabashun@gmail.com
Сайт журналу:
<http://www.libraryforum.info>

Журнал

“Бібліотечний форум: історія, теорія і практика”

Передплатний індекс **09923**
Передплатити журнал на CD, online,
off-line можна безпосередньо в

редакції
ISSN 2518-7341

Відповідальність за точність
поданих фактів, цитат, цифр
та прізвищ несуть автори
матеріалів.

Редакція залишає за собою
право літературного редагування
і скорочення статей.

Рукописні матеріали не рецензуються
і не повертаються.

Редакція не завжди поділяє
думку авторів.

За зміст інформаційних
повідомлень редакція відповідальності
не несе.

У разі передруку посилання на
журнал

«Бібліотечний форум: історія, теорія і
практика» обов'язкове.

© Бібліотечний форум: історія, теорія і практика

Інформаційний партнер
журналу –
Українська бібліотечна
асоціація

З

М

І

С

Т

З

М

І

С

Т

З

М

І

С

Т

З

М

І

С

Т

З

М

І

С

Т

Бібліотеки і війна

Петренко Н., Карнаух І. Бібліотека в прифронтовому регіоні: історія інформаційного спротиву.....2

Солоїденко Г. Інформаційна російсько-українська війна, її нова лексика та термінологія.....6

Інтернет-технології в бібліотеках

Величко С. Електронні ресурси бібліотеки Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця в умовах воєнного стану.....11

Бібліотечно-бібліографічні ресурси бібліотек

Вергунов В. Отримання, збереження та репрезентація унікальної колекції «Золотий буряк» – пріоритетне завдання ННСГБ НААН..15

Бібліотечно-бібліографічне обслуговування

Сагетдінова Н. Екскурсія як дієва форма бібліотечно-інформаційної діяльності наукової бібліотеки.....19

Федорова Н., Лябах Н. Арттерапія як метод соціокультурної адаптації у воєнний час в бібліотеці.....23

Мережа бібліотек

Вергунов В. Третя у світі аграрна бібліотека потребує власного приміщення.....26

Проектна діяльність бібліотек

Гаврилук І. Проекти бібліотек Тернопільської міської ЦБС.....30

Шевченко О. Культурна спадщина регіону: від покоління до покоління.....33

Науково-методична робота бібліотек

Мельник М. Роль заходів з підвищення кваліфікації у професійному зростанні бібліотечних фахівців.....36

Історичні розвідки бібліотек

Соколов В. Діяльність Кабінету бібліотекаря Київської центральної робітничої бібліотеки ім. ВКП(б) як складової організаційної основи Київського бібліотечного об'єднання у другій половині 1920-х – на початку 1930-х рр.....40

Ювілеї бібліотек

Осіпова Г. До 205-річчя бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.....50

Тітова Н. Дніпропетровська ОУНБ: в об'єктиві трьох століть.....58

Рецензії. Наукова періодика

Прокопенко Л. У фокусі уваги науковців – інформаційно-комунікаційна діяльність бібліотечної мережі Національної академії наук України.....62

До 205-річчя бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

У статті висвітлюється історичний аспект введення посади бібліотекаря у книгозбірні Ніжинської вищої школи, починаючи від заснування Гімназії вищих наук князя Безбородька (1820) до реформування Історико-філологічного інституту (1920). Розглядається роль учених вишу в становленні бібліотеки залежно від змін, структури та статусу навчального закладу.

Введення посади бібліотекаря у книгозбірні в контексті історії Ніжинської вищої школи.

Бібліотека імені академіка М. О. Лавровського Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя – одна з найдавніших науково-освітніх бібліотек Лівобережної України. Шлях книгозбірні розпочався 1820 року разом із відкриттям у Ніжині Гімназії вищих наук князя Безбородька. У Статуті навчального закладу зазначено: «Гімназія – публічний навчальний заклад, який займає перше місце після університетів...; відрізняється від губернських гімназій вищим ступенем предметів, які викладаються в ній, і особливими дарованими їй правами і привілеями» [1]. Започаткував бібліотеку навчального закладу Почесний попечитель гімназії О. Г. Кушельов-Безбородько, який до виділених коштів «додержав до оних бібліотеку покійного князя Безбородька, що складається з 2 500 томів». Проте створення бібліотеки було передбачено вже під час розроблення проєкту гімназії. Інформація про це є в «Записці»,

поданій І. А. Безбородьком на ім'я Міністра народної освіти 20 серпня 1805 року, коли тільки починалася розробка загального плану спорудження будівлі гімназії [2, с. 12]. У проєкті професора Афанасія Стойковича 1805 року, хоча він і не був реалізований, теж йшлося про важливість бібліотеки, головна місія якої була – стати освітнім осередком для новоствореного закладу [3]. Отже, відкриття гімназії передбачало обов'язкове функціонування при ній бібліотеки, від якої значною мірою залежала успішність викладання та наукова діяльність усього персоналу гімназії.

Хоча окремо в Статуті гімназії, затвердженому, до речі, з великим запізненням – 19 лютого 1825 року, статус бібліотеки не був прописаний окремо. Водночас у § 9 п. 9 зазначалося, що: «Навчальні посібники Гімназії складають: 1) Бібліотека, подарована Почесним попечителем, що складається з 2 500 томів добірних творів. Після відкриття ж Гімназії потрібні навчальні посібники будуть поступово додаватися на визначену для цього в штаті особливу суму» [4, с. 211]. Тож основою фонду бібліотеки стало при-

Галина Осіпова,

заступниця директора
Бібліотеки
імені академіка
М. О. Лавровського
Ніжинського
державного університету
імені Миколи Гоголя

ватне зібрання родини меценатів Олександра Андрійовича та Іллі Андрійовича Безбородьків, передане першим почесним попечителем О. Г. Кушельовим-Безбородьком. Це була добре підібрана колекція літератури з усіх галузей знань, необхідних для навчального процесу в гімназії. Ядро книгозбірні становили унікальні європейські видання XVII–XVIII ст. з історії, філософії, богослов'я, мистецтв, юриспруденції, політики, дипломатії, логіки, фізико-математичних наук, природознавства. Перлиною зібрання були видання творів французьких енциклопедистів та просвітників, багатотомні енциклопедії [5, с. 90]. Колекція містила 382 назви в 1 877 томах [6]. До колекції було додано й каталог, складений графом. Якщо врахувати вартість книг, стан книжкового ринку того часу, то цілком зрозуміло, що початкове зібрання бібліотеки дійсно мало наукову та історичну цінність. Штатна сума на придбання літератури для бібліотеки становила 2 000 рублів на рік [7, с. 1]. Відповідно до § 49. п. 5. Статуту «міркування про навчальні посібники» доручалося конференції гімназії [8].

Книжковий фонд поступово зростав. За вісім років існування гімназії було придбано 2 419 томів. За описом 1830 р. фонд бібліотеки, включно з журналами, становив 5 019 прим. у томах та 1 318 прим. у назвах. З них 806 назв у 3 312 томах за латинським алфавітом та 512 назв у 1 717 томах за російським і грецьким алфавітом [9]. Зауважимо, що після Чернігівської духовної семінарії це була одна з найбільших бібліотек Поліського Лівобережжя.

Зазначимо, що на чолі кожної університетської бібліотеки в Російській імперії стояв бібліотекар (водночас за кордоном ця посада називалася директором). Це була посада VI класу, тобто прирівнювалася до екстраординарного професора, а за статутом – навіть до доктора своєї науки. За освітою та загальним розумовим розвитком

бібліотекар повинен був відповідати більшій кількості вимог. «Професорові достатньо бути людиною своєї науки, бібліотекарю потрібно бути людиною науки взагалі, ученим-енциклопедистом, здатним оцінювати всі сучасні знання, орієнтуватися в їхніх численних і складних проявах» [10, с. 12]. Про спеціалістів у галузі бібліотекознавства у книгозбірнях університетів того часу говорити не доводиться. Тоді таких фахівців спеціально не готували, а професори, яких призначали на посаду бібліотекаря, доходили до суті справи самотужки. Водночас діяльність закладів вищої освіти Російської імперії регламентувалася відповідними університетськими статутами, які поширювали свою дію на всі інші вищі навчальні заклади. Управління бібліотекою, згідно з першим статутом до 1835 року, доручалося лише професорам, що підкреслювало важливість цієї посади. Але якщо перший Статут Харківського університету 1804 року на момент заснування бібліотеки передбачав штатну посаду бібліотекаря, його помічника та писаря [11, с. 9], то в штатному розпису Ніжинської гімназії вищих наук князя Безбородька коштів на оплату штатного бібліотекаря не передбачалося. Обов'язки бібліотекаря покладалися на професора або викладача гімназії та ставали додатковим навантаженням, оскільки ті і так були обтяжені численними службовими обов'язками (особливо в перші роки заснування навчального закладу). Саме через велике навантаження вони не завжди мали можливість приділяти бібліотеці належну увагу. І дуже рідко залишалися в бібліотеці надовго, сприймали працю в ній як тимчасову й за першої нагоди змінювали її на інші заняття, що забезпечували більш комфортне існування. Пізніше, характеризуючи стан бібліотечної галузі XIX століття, бібліотекознавець, засновник Харківської бібліотечної школи, Костянтин Іванович Рубинський зазначить: «Наші академічні

бібліотеки провели своє дитинство і юність без жодного нагляду. А втім, це був час основної організаційної роботи, яка мала вплинути на все їхнє подальше життя. ...Коли в нас виникали академічні бібліотеки, на них дивилися, як на склади книг, які необхідно мати під рукою для викладання. Бібліотека – це місце зберігання книжок у буквальному сенсі слова, бібліотекар – це особа, якій довірено зберігання – і тільки зберігання книжок. Зберігати книжки не так уже й важко, тож доручити ключі від бібліотеки можна й професору, який міг би лише зазирати до бібліотеки в години видачі книжок» [12, с. 73]. Як виявилось пізніше, таке управління дійсно призвело до дуже тяжких наслідків, і деякі з них поплавилися за таке ставлення до справи. Так сталося, що в Ніжинській гімназії вищих наук впродовж шести років, з 1826 до 1831 року, у бібліотеці майже нічого не було зроблено щодо уйорядкування обліку бібліотечного фонду. Фактично з часу організації бібліотеки фонди не інвентаризувалися, отже, неможливо було встановити їхній точний обсяг. Численні розпорядження конференцій про проведення переобліку фондів не виконувалися протягом 1822–1827 рр., тож перший переоблік бібліотеки 1830 року виявив значні збитки на суму 870 крб 26 коп. Август Аман, який на той час виконував обов'язки бібліотекаря, був звільнений з посади «как не способный к оной должности» [13]. У справах Центрального державного історичного архіву України м. Києва зберігається справа «Про стягнення грошей за відсутні книги з бібліотекаря Амана» на 57 аркушах. Стягнення грошей тривало навіть після його смерті. 1835 року його мати ще вносила певну суму за нестачу цих книжок [14], а решту грошей було вираховано із платні директора ліцею Д. О. Ясновського [15].

Водночас не можна забувати про зусилля професорів та викладачів Ніжинської вищої школи, які на

різних етапах функціонування бібліотеки, навіть у найскладніші часи, намагалися забезпечити подальший розвиток книгозбірні. 1 листопада 1821 року, у журналі засідань Вченої частини гімназії під головуванням директора І. С. Орлая, серед різних питань щодо облаштування бібліотеки, записано: «молодшому професору Шапалінському, довіряється посада бібліотекаря» [16]. Тож перший бібліотекар Гімназії вищих наук князя Безбородька Казимір Варфоломійович Шапалінський (1786 – близько 1870), старший професор математичних і природничих наук, обіймав посаду бібліотекаря з 1.11.1821 по 1.07.1822 рр., Іван Якович Ландражин (1794 – ?), професор французької словесності, працював у бібліотеці з 1.07.1822 по 4.03.1824 рр., Август Іванович Аман (1794 –?), викладач французької мови, наглядач за вихованцями Гімназії вищих наук князя Безбородька працював у бібліотеці з 21.03.1825 по 8.08.1831 рр., Микита Федорович Соловйов (1810–1837), професор природничих наук, у бібліотеці – з 27.02.1831 по 1837 рр. Зазначимо, останній бібліотекар гімназії працював без оплати праці, але йому вперше був призначений помічник – учитель французької мови Яків Клавдійович Воаргард (1824–1832), про що був зроблений відповідний запис: «...для полегшення праці Соловйова й для його заміщення в разі хвороби або законної його відпустки» [17]. Кожний із призначених бібліотекарів виконував певне коло обов'язків, які стосувалися організації бібліотеки. Незважаючи на недоліки, які траплялися в питаннях зберігання та використання бібліотечних фондів (не було належного обліку фондів, не існувало інвентарних книг та каталогу), загалом завдяки діяльності багатьох із них було сформовано значний за обсягом та змістом універсальний бібліотечний фонд. І дотепер у колекціях бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя зберіга-

ються книги з автографами перших бібліотекарів: К. В. Шапалінського, А. І. Амана.

Після закриття 1832 року Гімназії вищих наук князя Безбородька на її базі був заснований Фізико-математичний лицей – вищий загальноосвітній заклад, який мав готувати технічні та офіцерські артилерійські кадри. Новий Статут лицю, який був за зразком Ярославського Демидівського лицю, не визначав статусу бібліотеки для навчального закладу. Водночас зауважувалося, що «Лицей має бібліотеку» (§ 18) [18, стб. 493.]. Але якщо в бюджеті Гімназії вищих наук для поповнення фондів книгозбірні була закладена сума у 2 000 крб, то в бюджеті Фізико-математичного лицю – усього 1 000 крб [19].

Посада бібліотекаря знову не була передбачена у штаті навчального закладу. Тож праця бібліотекаря залишалася додатковим навантаженням для викладачів. Згідно зі Статутом Фізико-математичного лицю (§ 18) за бібліотеку повинен був відповідати професор російської словесності. На той час посаду викладача російської словесності, історії та статистики обіймав Кирило Абрамович Мойсеєв, який мав багато інших обов'язків, зокрема, він був інспектором «вольноприходящих» учнів і не міг опікуватися ще й бібліотекою. Тож успереч Статуту лицю до травня 1837 року посаду бібліотекаря без оплати праці обіймав професор природничої історії Микита Федорович Соловйов (1810–1837), який виконував обов'язки бібліотекаря і в Гімназії вищих наук. Саме завдяки наполегливій, майже семирічній праці бібліотекаря М. Соловйова вперше була розпочата робота зі складання систематичного каталогу лицейської бібліотеки, який був майже завершений 1837 року. Книги в каталозі були розташовані в систематичній послідовності, за різними галузями наук. На жаль, каталог «не міг бути цілком написаний через брак переписувачів» [20]. Але так чи інакше,

а кропітка робота бібліотекаря не минула даремно. Фактично він підготував фундамент для створення майбутнього каталогу. Саме з часів керування бібліотекою М. Ф. Соловйовим було виконано значну роботу з упорядкування книжкових фондів, уперше було розпочато й майже завершено укладання систематичного каталогу лицейської бібліотеки [21, с. 20]. Після нього посаду бібліотекаря у Фізико-математичному лицю обіймали: Яків Якович Лельєвр (фр. J. J. Lelivre) (1794 –?), лектор французької словесності, у бібліотеці 1836 р., Карл-Генріх Купфер (нім. Carl Heinrich Kupffer) (01.12.1789–11.01.1838 рр.), доктор філософії, професор чистої математики, у бібліотеці: 05.1837–01.1838 рр., Християн Адольфович Екеблад (1.12.1800–17.02.1877), професор медицини, фізіолог, філософ, письменник і суспільний діяч, професор Харківського університету, дійсний статський радник, директор Ніжинського фізико-математичного (1835–1840) та Юридичного (1840–1855) лицю князя Безбородька. Потрібно зазначити, що Х. А. Екеблад, керуючи бібліотекою (1837–1839), одночасно виконував й обов'язки директора лицю. Саме йому належить упорядкування лицейської бібліотеки та укладання систематично каталогу, якому Екеблад присвячував увесь свій вільний час. Професор чистої математики К.-Г. Купфер, розбираючи бібліотеку «з ретельним старанням і сумлінням» (після пожежі в лютому 1836 року) застудився в неопалюваному приміщенні книгозбірні й помер у віці 48 років [22]. У тяжких умовах, без платні, не будучи обізнаними з бібліотечною справою працівники бібліотеки намагалися упорядкувати бібліотечний фонд, здійснюючи приймання отриманих видань, видавали літературу тощо. Кожен з учених-бібліотекарів залишив свій особливий, пам'ятний слід в історії бібліотеки. Водночас нагальними питаннями залишалися: упорядкування лицейської біб-

ліотеки та продовження роботи зі складання каталогу.

Фізико-математичний лицей так і не зміг надовго утвердитися як навчальний заклад. 24 квітня 1840 р. Фізико-математичний лицей був перетворений на Юридичний. На початковому етапі існування бібліотеки Юридичного лицю (1840–1875 рр.) її устрій повторював структуру книжкового зібрання Ніжинського фізико-математичного лицю князя Безбородька. Від Фізико-математичного лицю Юридичний лицей успадкував основну (фундаментальну) бібліотеку, яка в 1840 році нараховувала 1 962 назви в 6 428 томах книг, періодичних видань та естампів [23, с. 162]. Розпорядження навчальними та допоміжними посібниками при лиці виконувала Рада лицю [(§ 16)]. Відповідно до Статуту Ніжинського юридичного лицю князя Безбородька 1840 р., один із професорів, за призначенням Ради та із затвердженням попечителя Київського навчального округу, завідує бібліотекою лицю з додатковою платнею в розмірі 85 крб 78 коп. срб. [24, с. 2.]. У звіті лицю за 1839–1840 навчальний рік записано: «Згідно зі Статутом посаду бібліотекаря обіймає один із професорів, помічника не передбачено. Але оскільки за штатом професорів шість, а в дійсності тільки два; професор фізики, виконувач посади професора природничих наук, який завідує кабінетами та затверджений радником правління, він не мав часу на основну лицейську бібліотеку, то за поданням ради і почесного попечителя бібліотекарем був призначений викладач Циммерман» [25]. Посада бібліотекаря, як і раніше у Фізико-математичному лиці, залишалася поза штатом новоутвореного навчального закладу. Відповідно до статуту лицю, за призначенням Ради і затвердженням Попечителя Київського навчального округу, її обіймали професори лицю за сумісництвом. За час існування Ніжинського юридичного лицю цей

обов'язок виконували Ф. Шульговський (1840), А. Циммерман (1840–1854), О. Янішевський (1854–1860), К. Царевський (1860–1866), учитель Ніжинської гімназії Кончевський (1866–?). На поповнення бібліотеки щороку виділялося 428 крб 55 коп., із них майже 100 крб – на періодичні видання й до 28 крб – на палітурки [26].

22 серпня 1840 року в Юридичному лиці князя Безбородька була відкрита класична гімназія з семирічним терміном навчання, що готувала молодь до вступу в лицей, а також до інших навчальних закладів [27]. З відкриттям гімназії була започаткована й бібліотека гімназії, яка формувалася з книг, придбаних у різних місцях [28]. Опікувався нею бібліотекар фундаментальної бібліотеки. Окрім роботи в бібліотеці, в обов'язки бібліотекарів входила робота з нумізматичним кабінетом.

Зазначимо, що за часів функціонування Ніжинського юридичного лицю книгозбірня суттєво поповнилася. Загалом фонд бібліотеки зріс практично вдвічі: з 2 070 назв у 6 612 томах [29] до 6 677 назв, що склали 12 804 томи [30]. Окрім книг та періодичних видань, у книгозбірні зберігалися рукописи, креслення, естампи. Саме за часів юридичного лицю до книгозбірні надійшли рукописи та листи колишнього вихованця Ніжинської гімназії вищих наук Миколи Гоголя, які придбав для бібліотеки почесний попечитель Лицею Г. Кушельов-Безбородько. Вони стали «родзинкою» книгозбірні, але, на жаль, у 30-х рр. ХХ ст. їх було передано до Центральної наукової бібліотеки АН України [31, с. 75]. Окрім цього, у 1860–1861 навчальному році почесний попечитель подарував бібліотеці 100 примірників виданої його коштом книги «Лицей князя Безбородька» [32]. У користуванні щороку перебувало близько тисячі екземплярів книг і журналів. Якщо до 1840 р. книгозбірня складалася з однієї основної бібліотеки, то наприкінці реформування лицю до структури

лицейської книгозбірні входило вже чотири бібліотеки: основна (або фундаментальна); студентська та дві гімназійні – основна й учнівська. Зокрема, реформувалася й система обслуговування користувачів. Заснування допоміжних бібліотек у Ніжинському юридичному лиці князя Безбородька свідчить про зусилля професорів та викладачів лицю щодо забезпечення студентів та учнів навчальними посібниками та створення більш комфортних умов для роботи з книгою.

На часі ставало питання щодо розміщення бібліотеки, книжковий фонд якої зростав щороку. Під час реорганізації Фізико-математичного лицю в юридичний бібліотека розташовувалася на першому поверсі будівлі, спорудженої 1820 року для Гімназії вищих наук князя Безбородька. Тіснота бібліотечного приміщення відчувалася все гостріше, що унеможливило правильне розміщення книжок та підтримання порядку у книгозбірні. Тому 1854 року «певна незручність приміщення бібліотек спонукала керівництво закладу перенести обидві бібліотеки з першого поверху, у якому це приміщення перебувало, на другий поверх, де знайшлося нове приміщення для бібліотек, більш зручне» [33]. Бібліотечна праця була складною та вимагала багато кропіткої роботи. Суміщення посади викладача і бібліотекаря несприятливо позначалося на бібліотечному обслуговуванні: видача книжок здійснювалася двічі на тиждень. Зауважимо, що за часів роботи професора кафедри енциклопедії законодавства та державного права О. Ф. Янішевського, який обіймав посаду бібліотекаря (1854–1860), було переміщено гімназійну та основну бібліотеки. Це була величезна праця. Олександр Феліксович розробив правила для облаштування бібліотеки, склав каталог книг, яких не вистачало в бібліотеці, підготував і привів в алфавітний порядок цидулки (бібліографічні записи на картках усіх

бібліотечних книг з обов'язковою перевіркою наявності самої книги на полиці) для творів, що надійшли в бібліотеку з 1840 р. по 1854 р. У 1858 році закінчив роботу зі складання цидулочного (карткового) алфавітного каталогу та розпочав роботу над систематичним цидулочним каталогом.

Водночас штатна посада бібліотекаря для ліцею ставала вкрай необхідною. Це питання потребувало свого вирішення в Історико-філологічному інституті князя Безбородька, який став першим педагогічним вищим навчальним закладом на теренах України.

13 вересня 1874 року Державна рада розглянула питання щодо перетворення Ніжинського юридичного ліцею князя Безбородька в Ніжинський історико-філологічний інститут князя Безбородька (НІФІ). За результатами відвідування ліцею міністром, графом Д. Толстим, 20 листопада 1874 р. було видано постанову «О преобразовании Лицея князя Безбородко в городе Нежине в Историко-филологический институт князя Безбородко». 21 квітня 1875 р. було ухвалено Статут Історико-філологічного інституту князя Безбородька (до речі, майже ідентичний Статуту Санкт-Петербурзького інституту). Зі Статутом Історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині: «При Інституті передбачається бібліотека та зібрання навчальних посібників, необхідних для викладання призначених в Інституті наук... Бібліотека і зібрання навчальних посібників Інституту підлягають підпорядкуванню як Конференції, так і Правлінню. Перша піклується про утримання їх у порядку і належній повноті, а остання має загальний нагляд за їхньою цілісністю, як за власністю інституту. Для найближчого завідування бібліотекою і зібрання навчальних посібників інституту обирається і затверджується конференцією бібліотекар із числа викладачів або наставників інституту» [34, с. 29]. Відмінністю від

столичного інституту було те, що в штаті була відсутня посада бібліотекаря. Обов'язки бібліотекаря покладалися на одного з викладачів інституту з додатковою платнею у 200 карбованців на рік.

Водночас, починаючи з 1875 р., книжковий фонд бібліотеки інтенсивно поповнювався. За Статутом Історико-філологічного інституту щорічно з кошторису навчального закладу повинно було виділятися не менше 2 600 рублів на придбання книг [35, с. 4]. Разом з тим, коли виникала добра нагода придбати гарне книжкове зібрання, то виділяли суму, яка набагато перевищувала статутну норму. Першим значним придбанням 1875 р. була куплена в родичів покійного директора Санкт-Петербурзького історико-філологічного інституту бібліотека проф. І. Б. Штеймана (457 назв, 960 томів). Це були переважно твори класичних авторів, наукові праці з класичної філософії та мов і літератур, старовини, міфології. Того ж року Варшавський університет подарував інституту книги-дублети «Polonica» у кількості 639 томів (564 назв). У 1876–1877 роках були закуплені дві великі бібліотеки професора Московського університету С. П. Шевирьова – 7 359 томів, 3 815 назв і професора Лейпцизького університету Ф. Ричля у кількості 4 930 томів, 3 096 назв. З дозволу керівництва Київського навчального округу до бібліотеки інституту були переміщені книги з Ніжинського грецького училища у кількості 647 томів, 254 назви. Дирекція інституту замовляла книжки у великих російських та закордонних видавництвах. Не шкодували грошей ні Міністерство народної освіти, ні почесний попечитель інституту граф О. О. Мусін-Пушкін, спадкоємець князя Безбородька. Відомо, що найбільші книжкові фірми і видавництва Німеччини та інших європейських країн (наприклад, Брокгауза й Ефрона, Тейбнера, Вейдмана, Гашет та інші) завжди надсилали наукові книжкові новинки до інститутської

бібліотеки. Станом на 1 січня 1895 року бібліотека нараховувала вже 50 956 томів, 12 049 назв на суму 86 556 руб. 32 коп. [36]. Нагадаємо, що ще до відкриття інституту був складений інвентар (за систематичним початком) і картковий каталог ліцейської та Штеймановської бібліотек.

Відсутність посади постійного бібліотекаря позначалася на стані та роботі бібліотеки. Звісно, за таких умов бібліотекар міг лише вести записи про видачу та прийом книг, а якоїсь складнішої роботи з організації бібліотеки або опрацювання фондів з нього не варто було вимагати. Посаду бібліотекаря книгозбірні НІФІ у різний час обіймали: Г. Е. Зенгер (1853–1919) в. о. екстраординарного професора загальної історії; М. М. Бережков (1850–1932) професор російської історії; А. Г. Шнук (1857 –?) викладач німецької мови; М. І. Лілеєв (1849–1911) наставник студентів, викладач педагогіки і російської історії; С. Режабек (1856–1920) ординарний професор кафедри загальної історії; В. П. Клінгер (1875–1962) екстраординарний професор грецької словесності; А. М. Фогель (1839–1902) наставник і викладач латинської мови; Шарко О. А. викладач Ніжинської гімназії.

Керівництво інституту вважало бібліотеку своєю органічною частиною, без якої не уявляло навчального і наукового процесу. Упорядкування бібліотеки було важливою справою для інституту, оскільки відкривало можливості для правильного функціонування бібліотеки. Особливе місце в житті книгозбірні інституту цього періоду посідала робота бібліотечної комісії, до складу якої входили майже всі викладачі інституту, «у якій бібліотекар діяв на однакових умовах з іншими її членами» [37]. Водночас бракувало знань щодо упорядкування бібліотек та складання загального каталогу. У травні 1876 року М. О. Лавровський звертається до Попечителя Київського навчального округу з

проханням ввести посаду бібліотекаря, але клопотання було відхилене [38]. Неодноразово в протоколах конференції інституту зазначалося про неможливість бібліотекаря присвячувати заняттям у бібліотеці стільки праці та часу, скільки необхідно для своєчасної й точної каталогізації численних нових надходжень і для правильного запису книжок, що видаються для читання. Перші два роки існування інституту комісія знайомилася зі складом усіх придбаних бібліотек, виробляла загальні правила складання каталогу, оскільки всі карткові каталоги купованих бібліотек були абсолютно різними й без жодної системи. Згодом, після кропіткої роботи, картковий алфавітний та інвентарний каталоги майже були завершені. Водночас, усвідомлюючи важливість бібліотечних та бібліографічних знань, 1876 року Правління інституту запросило на посаду бібліотекаря відомого бібліографа С. І. Пономарьова, який не тільки прийняв Шевирьовську бібліотеку, але і склав систематичний та картковий каталоги. Наразі «Документальный каталог книг библиотеки Института князя Безбородко (бывшей Шевырева) (1877 г.)», складений відомим бібліографом С. Пономарьовим, що становить 273 аркуші, зберігається в бібліотеці імені академіка М. О. Лавровського Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя [39, с. 167]. З переміщенням бібліотеки з квартири Почесного попечителя в північне крило головної будівлі бібліотечної комісії відновила свою роботу, яка на деякий час була припинена. Почалися пошуки нової системи розташування книг, пов'язані з переїздом до нового приміщення та швидким зростанням книжкового фонду. Оскільки в бібліотеці було запроваджене форматно-кріпосне розміщення літератури, головним завданням комісії було перевірити і довести до кінця упорядкування та систематизацію книжок (а відповідно до цього і розміщення їх на

полицях) за відділами і виготовити рукопис для друку систематичного каталогу [40]. Велику роботу звірки наявних книг з інвентарями та їх систематизації, яка розпочалася 1880 року, було завершено 1884 року виданням систематичного друкованого каталогу. Тож наприкінці 80-х років XIX століття, подолавши всі свої негаразди та завдяки згуртованій праці всього колективу, бібліотека НІФІ князя Безбородька мала свою систему бібліотечної класифікації і згідно з цією системою мала таке ж розміщення на полицях. Хоча через деякий час почали виявлятися недоліки щодо розміщення книжкового фонду, як і недоліки самої системи класифікації. Оскільки ця робота вимагала постійної кропіткої праці в бібліотеці та збільшення працівників книгозбірні. Водночас бібліотечна комісія фактично на довгі роки припинила свою діяльність, після чого бібліотекар залишився наодинці з роботою, непосильною для однієї особи [41]. Реорганізація бібліотеки була продовжена бібліотечною комісією тільки 1893 року. Становище інститутської бібліотеки залишалося надзвичайно складним. Зростання фонду, збільшення кількості читачів і книговидач, а головне відсутність посади бібліотекаря унеможлилювали забезпечення нормальної діяльності книгозбірні.

Життя інституту на початку XX століття було тісно пов'язане з суспільними процесами, які відбувалися в країні: революції, війни, зміни державного устрою. У цих складних умовах колектив інституту та його бібліотека продовжували працювати. В умовах масового знищення і розпорошення фондів багатьох бібліотек на території України керівництву інституту вдалося не тільки зберегти фонд бібліотеки, а й примножити його. На початку більшовицького перевороту 1917 року до інститутської бібліотеки приєдналися такі книжкові зібрання: бібліотека колишньої Ніжинської класичної гімназії (так звана студентська

бібліотека), бібліотека вищих жіночих курсів, а також приватні бібліотеки професорів Леціуса, Тихомирова, Новодворського, Клінгера та інших. Отже, на початку XX століття бібліотека інституту повноправно займала почесне місце серед інших науково-просвітницьких бібліотек. Щодо зібрання творів з питань історії античного світу та його культури (літератури, мови, мистецтва та ін.), то вона посідала перше місце серед інших університетських бібліотек Російської імперії [42]. Станом на 1 січня 1918 року фундаментальна бібліотека нараховувала 33 111 назв у 76 991 томах, студентська – 1 500 назв у 9 831 томах [43, с. 224]. Окрім цього, інститут мав у своєму розпорядженні такі колекції: «Гоголівське зібрання» у кількості 148 одиниць зберігання книг, рукописів, малюнків, портретів та ін. (зокрема автографи письменника); рукописне зібрання в кількості 238 примірників; колекцію картин; нумізматичне зібрання; зібрання посібників з психології; кілька примірників рукописних лекційних курсів та декілька предметів для історико-етнографічних зібрань [44].

Бібліотечний фонд зростав, що ускладнювало роботу бібліотеки. Колектив інституту неодноразово порушує питання про введення до штату посади бібліотекаря. З доповідної записки директора інституту І. П. Козловського Міністру народної освіти «Про потреби Інституту» (1916): «Посада бібліотекаря відсутня; завідування бібліотекою оплачується додатковою винагородою у 200 крб, що є очевидним непорозумінням. Не тільки розповсюджені навчальні заклади мають штатну посаду бібліотекаря, але й навіть такі заклади, як Олександрівський інститут, Демидівський лицей. Достатньо сказати, що бібліотека інституту включає в себе більш ніж 30 000 назв у 75 000 томах. А студентський її відділ – 1 500 назв в 10 000 томах» [45]. Потрібно нагадати, що водночас посада секретаря правління оплачувалася в розмірі

600 крб, бухгалтера – 500 крб. «Така, в найвищому ступені, важлива установа, як бібліотека, розміщена в неопалюваній частині коридору, так що бібліотекар взимку видає книги учням в шубі та калошах» [46]. Зауважимо, що вже 1913 року в бібліотеці Харківського університету був 21 працівник (бібліотекар, 4 штатні помічники і зараховані за рахунок спецфонду 7 переписувачів, 4 помічники і 5 служителів) [47, с. 67]. Уже 1 лютого 1917 року І. П. Козловський подає доповідну записку Попечителю Київського навчального округу, у якій пише: «...просити клопотання Вашого Превосходительства перед п. Міністром народної освіти про те, щоб при опрацюванні нового Статуту інституту були запроваджені при інституті, за прикладом університетів, з якими зрівняно інститут у своїх правах, штатні посади бібліотекаря та зберігача музею з відповідними їх становищу окладами, що є вкрай необхідним для успішного розвитку цієї справи» [48].

Конференція 18 лютого 1919 року прийняла рішення знову порушити перед урядом клопотання про заснування самостійної посади бібліотекаря, адже завідування такою великою бібліотекою, як інститутська, зробилося зараз дуже

складним [49]. І вже 22 лютого 1919 року виконувач обов'язків директора інституту П. В. Тихомиров надсилає лист за № 373 Комісару народної освіти з таким змістом: «З огляду на багатогранність занять по завідуванню такою великою бібліотекою, якою є бібліотека інституту, що нараховує станом на 1 січня 1919 року 33 192 назви в 77 108 томах Конференція постановою від 18-го лютого визнала за необхідне заснувати самостійну посаду бібліотекаря з винагородою, яка належить бібліотекарям у вищих школах з одним факультетом, тобто з винагородою в розмірі 6 000 руб. щорічно. Доводячи про це до Вашого відома, товаришу Комісаре, прошу Вас не відмовити в затвердженні вищезазначеної постанови». І нарешті 26 березня 1919 року за підписом завідувача Відділу вищих шкіл Комісаріату народної освіти І. Назарова ухвалили постанову Конференції від 18 лютого 1919 року щодо самостійної посади бібліотекаря з винагородою в 600 крб щорічно [50]. Але не обійшлося без курйозу: оклад призначили 600 крб замість 6 000 крб. І тільки 18 квітня встановлюється самостійна посада бібліотекаря з винагородою в 6 000 крб щорічно [51]. Посаду бібліотекаря фундаментальної бібліотеки у той

час обіймав позаштатний професор інституту Михайло Миколайович Бережков (1850–1932).

Отже, пройшовши тривалий і унікальний історичний шлях розвитку, маючи у своєму розпорядженні винятково багаті й різнобічні фонди вітчизняної та іноземної літератури, бібліотека Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя є і сьогодні найбільшою бібліотекою серед навчальних закладів Лівобережної України. Проте процес створення бібліотеки та введення посади бібліотекаря навчального закладу був непростим, потрібно було пройти маже 100 років, для того щоб була введена посада бібліотекаря. Та попри всі складнощі, покоління вчених Ніжинської вищої школи та бібліотекарі стійко витримували всі випробування, збагачували книгозбірню своєю працею, що ґрунтувалася на терпінні і відданості навчальному закладу.

Маємо надію на продовження дослідження, яке поглибить знання всіх, хто цікавиться історією Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, його бібліотекою та розвитком бібліотечної справи бібліотек України.

Список використаних джерел

1. ВДАЧОН (Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині). Ф. 1104. Оп. 1. Спр. 31. Арк. 1.
2. Михальський Е. Н., Самойленко Г. В. Основание Гимназии высших наук князя Безбородко в Нежине. Литература та культура Полісся. Ніжин, 1990. Вип. 1. Ніжинська вища школа (1820–1990). С. 6–35.
3. ЦДІАК України (Центральний державний історичний архів України, м. Київ). Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 19 зв.
4. Устав Гимназии высших наук князя Безбородко. Дополнение к сб. постановлений по Министерству народного просвещения, 1803–1864. Санкт-Петербург, 1867. С. 208–226.
5. Лавровский Н. А. Гимназия высших наук кн. Безбородко в Нежине (1820–1832). Киев : Типогр. М. П. Фрица, 1879. 158 с.
6. Там само. С. 134.
7. Штаты и приложения. Дополнение. к сб. постановлений ... С. 1–9.
8. Устав Гимназии высших наук С. 221.
9. Лавровский Н. А. Гимназия высших наук... С. 134.
10. Подрезова М. А. Самодурова В. В. Библиотекари Одесского (Новороссийского) университета – мировой науке. Вісник Одеського національного університету. Серія : Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. 2008. Т. 13, Вип. 8. С. 11–22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_bbk_2008_13_8_3 (дата звернення: 01.04.2024).
11. Мохонько В. Досліджуючи минуле, творимо майбутнє. Бібліотечний вісник. 2013. № 3. С. 9–12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2013_3_4. (дата звернення: 01.04.2024).
12. Березюк Н. М. Люди завидовали мне... (К. И. Рубинский о профессии библиотекаря). Научные и технические библиотеки: ежемес. сборник по вопросам теории и практики библиотечного дела. 2000. № 7. С. 69–78. URL: <https://ekhnuir.karazin.ua/server/api/core/bitstreams/df312423-b6f7-4b95-a37a-3b788288571f/content> (дата звернення: 01.04.2024).

13. ВДАЧОН. Ф. 1104. Оп. 1. Спр. 211. Арк. 9–9 зв.
14. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 1214. Арк. 18.
15. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 257. Арк. 2.
16. ІР НБУВ. (Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського). Ф. 324. № 86. Арк. 3–4.
17. ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 639. Арк. 55 зв.
18. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. 2-изд. Санкт-Петербург : Тип. В. С. Балашева, 1875. Т. 2: Царствование императора Николая I. 1825–1855. Отд. 1-е: 1825–1839. 1576 стб., 69 с.
19. Штат Лицея князя Безбородко. *Сборник постановлений по Министерству ...* С. 16.
20. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 1215. Арк. 25–25 зв.
21. Осіпова Г. С. Бібліотекарі Ніжинської гімназії вищих наук і Фізико-математичного ліцею князя Безбородька та їхній внесок у становлення бібліотеки (1820–1840-ві рр.). *Література та культура Полісся*. Ніжин, 2021. Вип. 102. С. 7–28. Серія «Філологічні науки», № 17. URL: <http://lib.ndu.edu.ua/dspace/bitstream/123456789/2124/1/4.pdf> (дата звернення: 01.04.2024).
22. Осіпова Г. С. Бібліотекарі Ніжинської гімназії...С. 21–22. URL: <http://lib.ndu.edu.ua/dspace/bitstream/123456789/2124/1/4.pdf> (дата звернення: 01.04.2024).
23. Осіпова Г. С. Організація бібліотечного обслуговування читачів у контексті історії бібліотеки Ніжинського юридичного ліцею князя Безбородька. *Література та культура Полісся*. Ніжин, 2022. Вип. 106. С. 161–184. URL: <http://lib.ndu.edu.ua/dspace/handle/123456789/2626> (дата звернення: 01.04.2024).
24. Штаты и приложения. *Сборник постановлений по Министерству ...* С. 1–2.
25. Устав лицея князя Безбородко. *Сборник постановлений по Министерству народного просвещения*. Санкт-Петербург, 1864.
Т. 2. 1825–1855. Отд. II. Стб. 23–34.
26. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 332. Арк. 24–24 зв.
27. Извлечение из отчета по Лицею князя Безбородко, за 1861 г. *Журнал Министерства народного просвещения*. 1862. Ноябрь. С. 131–132.
28. ЦДІАК. Ф. 707. Оп. 8. Спр. 1. Арк. 557 зв.–558 зв.
29. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 505. Арк. 4–4 зв.
30. ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 8. Спр. 1. Арк. 33.
31. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 2. Спр. 2. Арк. 8 зв.–10.
32. Морозов О. С. До питання про масове вилучення книжкових пам'яток із бібліотечної колекції Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя в 1934–1936 рр. *Ніжинська старовина* : зб. регіон. історії та пам'яткознавства. Ніжин. 2013. Вип. 15 (18). С. 73–79. URL: http://lib.ndu.edu.ua/dspace/bitstream/123456789/274/1/NizhStar_2013_15_13.pdf (дата звернення: 01.04.2024).
33. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 604. Арк. 9.
34. Историческая записка о состоянии и действиях лицея князя Безбородко и Нежинской гимназии в 1854–55 учебном году. *Речи, произнесенные в торжественных собраниях лицея князя Безбородко и Нежинской гимназии в 1854 и 1855 уч. годах и историческая записка за 1854–1855 уч. год*. Киев, 1856. С. 17–18.
35. Устав Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине. *Известия Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине*. Киев, 1877. Т. 1. С. 21–31.
36. Добиаш А. В. Заметка об основной библиотеке Историко-филологического института князя Безбородко, составленная по случаю реорганизации библиотеки. *Известия Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине*. Нежин, 1895. Т. 15. С. 1–39.
37. Там само. С. 3–4.
38. Там само. С. 6.
39. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 2–3.
40. Осіпова Г. С. Ніжинська сторінка в житті та діяльності відомого бібліографа С. І. Пономарьова (до 195-річчя від дня народження). *Література та культура Полісся*. Ніжин, 2023. Вип. 108. С. 157–176. URL: http://lib.ndu.edu.ua/dspace/bitstream/123456789/2926/1/af_108-157-176.pdf (дата звернення: 01.04.2024).
41. Добиаш А. В. Заметка об основной библиотеке ... С. 7
42. Там само. С. 13.
43. Пухтинський В. Історія Ніжинського інституту. *Ніжинські вісті*. 1942. № 20. С. 2.
44. Осіпова Г. С. Сторінки історії бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя: роки революції (1917–1920 рр.). *Література та культура Полісся*. Ніжин, 2018. Вип. 90. С. 216–253. URL: <http://lib.ndu.edu.ua/dspace/bitstream/123456789/728/1/20.pdf> (дата звернення: 01.04.2024).
45. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 2167. Арк. 7.
46. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 2081. Арк. 8
47. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 2081. Арк. 10, 10 зв.
48. Березюк Н. М., Левченко І. Г., Чигринова Р. П. Библиотека Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина за 200 лет (1805–2005). Харьков: Тимченко А. Н., 2006. 390 с.
49. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 2081. Арк. 15, 15 зв.
50. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 2344. Арк. 12, 12 зв.
51. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 2281. Арк. 1, 1 зв.
52. Там само. Арк. 4.